

CELALEDDİN ED-DEVVÂNÎ AHLAKÎ, SİYÂSÎ, FELSEFÎ, TASAVVUFÎ VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Mustafa Akman 1. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, 399 s.

Halenur İNAL*

Kırklareli İlahiyat Fakültesi Kelâm Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Mustafa Akman'ın yazdığı eser, bu konuda yazılmış ender çalışmalardan biridir. Bugüne kadar çeşitli ansiklopedi maddeleri ve bazı spesifik yönlerini konu alan az sayıdaki tez ve makale çalışması dışında Devvânî ve düşünceleri hakkında müstakil bir çalışma yapılmamıştı. Bu itibarla elimizdeki kitap Türkçe yazılmış eserler arasında Devvânî'nin ahlakî, siyâsî, felsefî, tasavvufî ve kelâmî görüşlerini konu alan ilk eserlerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Bu vesileyle yazarın, bu eserinde Devvânî'nin bahsedilen konulardaki düşüncelerinin yanı sıra bu düşüncelerin arka planına inip değerlendirmeler yapmayı da hedefleyerek ortaya önemli bir çalışma koyduğunu da söylemek mümkündür. Zira şu ana kadar yazılan ansiklopedi maddeleri, tez ve makalelerde Devvânî'nin kısaca değinilen ahlakî, siyâsî, felsefî, tasavvufî ve kelâmî görüşleri bu eserde, onun kendi eserlerinden istifadeyle daha geniş biçimde işlenmiştir.

Eserde ayrıca Devvânî'nin yaşadığı dönem, dönemin kültürü, bu kültürün backgroundu ve siyâsî yapısı da geniş şekilde ele alınmaktadır. Bir ilim insanının çeşitli konulardaki görüşlerini tanıırken onun yaşadığı sosyal çevrenin, etkilendiği sosyal yapının, şahıs ve eserlerin önemi, bugün artık bilinen bir husustur. İşte bu kitap, belirtilen boşluğu fark eden yazar tarafından büyük bir titizlikle işlenmiş ve istifadeye sunulmuştur.

Yazar, önsözde bu ismi neden çalıştığına kısaca değinmiştir: Doktora çalışması sırasında Devvânî'nin kelâmî görüşlerinin dışında farklı konularda da kendisine özel düşüncelerinin olduğunu tespit eden Akman, Devvânî'ye düşünce yelpazesinde daha geniş bir yer verilmesi gerektiğini fark ederek eserini bu bağlamda oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca Akman, Devvânî'nin kelâm, felsefe, tasavvuf, ahlâk ve siyâset alanlarında sahip olduğu eklektik yaklaşımla yaptığı yorumlar ve yazdığı eserlerin, on beşinci yüzyılın düşünce, ilim ve siyâsî hayatını resmettiğine kanaat ederek bu çalışmayı oluşturmaya gayret ettiğini belirtmiştir.

Yazar, Devvânî'nin, gerek yaşadığı Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinde aldığı görevler ve gerekse Osmanlı medrese geleneğinde eserleriyle öne çıkmasından hareketle önemli kişiliğine vurgu yapmaktadır. Bu arada yazar, Devvânî'nin etkilendiği isimlere ve onların görüşlerine de ayrı ayrı uzunca yer vermektedir.

Makale gönderim tarihi: 02.04.2018, kabul tarihi: 04.04.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.412012

* Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yüksek Lisans Öğrencisi. hale.nur.inal@hotmail.com

Yazarın anlattığına göre Devvânî, yaşadığı dönemde aldığı dini ve siyasi görevlerin dışında bir de medrese mollalığı da yaparak geriye ciddi bir ilmî miras bırakmıştır. Bu bağlamda yazar kitapta, Gazzâlî'den sonra felsefe ve kelâm ilişkilerinin netameli olduğu bir dönemde yaşayan Devvânî'yi, hem ilmi kişiliği ve hem de fikirleriyle değerlendirmeye çalışmıştır. Yazara göre, seçmeci bir düşünceye sahip Devvânî aslında bir sistem düşünürü değildir. O, kendinden önce söylenenleri şöyle veya böyle toparlayan bir isimdir. Verilen önemden olacak ki kitap bu hususu, çeşitli vesilelerle birkaç kez tekrarlamaktadır. O kadar ki yazarın, kitabı yazmadaki amaçlarından biri sanki buymuş gibi gözükmektedir.

Bu amacını herhangi bir ön kabule dayandırmadan ortaya koymaya çalışan yazar, her başlıkta o başlığa dair hemen tüm tespitleri tarafsız biçimde sunmaya çalışmaktadır. Bu tespitleri verdikten sonra yazar o konuya dair kendi yaklaşımını da birkaç cümle ile belirtmeye çalışmıştır.

Bahsettiği hemen her konuda nihai sözü okuyucusuna terk eden Akman, kitabını giriş ile birlikte toplamda beş bölüm ve bir sonuç ile tamamlamaktadır. Kitabın sonuna da geniş bir kaynakça konulmuştur. Akman, kaynakçada verdiği kitap listesiyle konu hakkında ne kadar kapsamlı bir okuma yaptığını göstermiş olmaktadır. Bu bağlamda kitabın zengin bir dipnot hacmiyle anlattıklarını temellendirmeye çalıştığı da fark edilmektedir.

Yazar, kitabın içindekiler kısmının tasnifini şöyle yapmaktadır. Önsözden sonra bir "kısaltmalar" listesi veren yazar daha sonra kitabı beş ana bölüme ayırmıştır. 1. Giriş, 2. Devvânî'nin etkilendiği kimseler ve bunların temel doktrinleri, 3. Eserleri ve tarihî süreçteki etkisi, 4. Ahlâkî, siyâsî, felsefî ve tasavvufî görüşleri, 5. Kelâmî görüşleri ve nihayet altıncı bölüm olarak sonuç kısmını vermektedir.

Giriş kısmında Devvânî'nin yaşadığı dönemdeki sosyal, siyasal ve kültürel ortamı, tarihî ve siyâsî durum ile dinî ve ilmî durum başlıkları altında işlemektedir. Bu bölümde ayrıca hayatı eserleri ve hakkında yapılan çalışmalar başlığı altında Devvânî'nin, hayatı, gezi ve münazaraları, eğitim hayatı (hocaları ve talebeleri) ile şahsiyetini ele almaktadır.

Devvânî'nin etkilendiği kimseler ve bunların temel doktrinleri başlığı altında onun etkilendiği zevat olarak 1. Şihâbuddin Sühreverdî ve İşrâk Felsefesi; 2. Muhyiddin İbn-i Arabî Vahdet-i Vücûd ve Bilgi Felsefesi ile 3. Nâsiruddîn Tûsî ve Kelâm ve Ahlâk Felsefesi ele alınmaktadır.

Eserleri ve tarihî süreçteki etkisi üst başlığında 1. Kelâm konusundaki eserleri, 2. Diğer konulardaki eserleri, 3. Tarihî süreçteki etkisi, 4. Hakkındaki literatür ve 5. Şîî olduğuna yönelik iddialar başlıkları işlenmektedir.

Ahlâkî, siyâsî, felsefî ve tasavvufî görüşleri üst başlığı altında Devvânî'nin 1. Ahlâk felsefesi, 2. Siyâsî görüşleri, 3. Felsefî görüşleri ve 4. Tasavvufî görüşleri incelenmektedir.

Kelâmî görüşleri başlığı altında ise Devvânî'nin, alt başlıklar halinde şu yönlerine değinilmektedir: 1. Kelâm ilmindeki yeri ve bu alana katkıları, 2. Metodolojisi ve

bilgi anlayışı, 3. Varlık ve varlığın birliği anlayışı, 4. İsbât-ı Vâcib (ki bu başlık, isbât-ı vâcib'te kullanılan deliller ve Devvânî'nin isbât-ı vâcib yorumu şeklinde iki ayrı konu olarak değerlendirilmektedir.), 5. Allah-âlem münasebeti. Bu son başlık ise sudûr nazariyesi ve yaratma nazariyesi alt başlıklarıyla kısımlandırılarak işlenmektedir. Kitap nihayet sonuç kısmı ile bitmektedir.

Akman çalışmasını, giriş bölümü de buna dahil olmak üzere her bir bölümü kendi içerisinde numaralandırarak sistematize etmeyi planlamış olsa da muhtemelen eserin konusunun çok kapsamlı olmasından kaynaklanan bir sorunla karşı karşıya kalmış gözükmektedir. Şöyle ki kitabın her bir bölümü kendi içinde bir bütünlük taşısa da diğer bölümler arasında istenilen bir uyum sağlanamamış gibidir. Mamafih yer yer kilit cümlelere yer verilerek hedeflenen bütünlük sağlanmaya çalışılmış olsa da kitapta bunun eksikliği hissedilmektedir.

Giriş bölümünde yazar, Devvânî'nin içinde doğup büyüdüğü coğrafyadaki siyâsî arka plânı ilk sıraya koyarak onun düşüncelerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak istemiştir. Bu bölümü oldukça uzun tutan yazar dönemin siyâsî güç dengelerinin değişkenliğini göstererek konunun o dönemde İran'da ortaya çıkan çeşitli devletlerin sadece siyâsî realite ile değil aynı zamanda Sünnî- Şîî bağlamında mezhepsel bir yönü ile de anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu nedenle de bu bölümde yazar, o dönemki İran'ın sosyo-kültürel yapısını dikkatle gözler önüne sermektedir. Bu husus oldukça gerekli olsa da yazar, söz konusu dönemi daha özet cümlelerle sunmuş olsaydı belki de okuyucu için daha bir rahat olabilirdi.

Giriş bölümünün ikinci yarısında ise yazar Devvânî'nin hayatı, eserleri ve eğitim dünyasına değinirken oldukça detaylandırarak onun eserlerinden, hocalarından ve talebelerinden ayrı ayrı bahsetmiştir. Bu da bu alanda ayrıntılı bilgiye ulaşmak isteyenler için oldukça kolaylık sağlamıştır.

İkinci bölümde Devvânî'nin etkilendiği isimler ve o isimlerin düşüncelerine yer vermeden önce yazarın, konuyu ilk paragrafta açık bir şekilde özetlemiş olması oldukça yararlı olmuştur. Burada yazar, şerh ve haşîye dönemi geleneğini anlatarak Devvânî'nin bu geleneğin mensubu olduğunu izah etmektedir. Yazarın bu tespiti, Devvânî'nin daha iyi tanınması bakımından oldukça önem taşımaktadır. Bundan sonra yazar, Devvânî'nin etkilendiği isimleri sıralamaya başlamaktadır. Bu kişilerin ortaya koydukları felsefelere de genişçe yer veren yazar, böylece okuyucuyu kelâmî ve felsefî düşünce tarihinde bir gezintiye çıkarmış olmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümünde Devvânî'nin eserleri ve konuya dair tartışmalar dolayısıyla onun Şîî olup olmadığını geniş bir yelpazede tartışmaya çalışan yazarın, bu kitabı yazma amaçlarından bir diğerinin de sanki bu hususu dile getiren çalışmaların sağlıklı olmadığını ortaya koymak olduğu anlaşılmaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünde yazar, Devvânî'nin ahlâkî, siyâsî, felsefî ve tasavvufî görüşlerini ve bunların kendi aralarındaki bağlantısını son derece başarılı biçimde ele alarak onun etkilendiği bu şahısların ve onların görüşlerinin yer yer birbiri ile çelişen tutum ve tezlerine rağmen Devvânî tarafından

desteklenip savunulabildiğini göstermiştir. Yazara göre kendine özgü bir sistem kuramamış olan Devvânî, kendinden önceki ilim insanların görüşlerini aktarmada bir köprü olması hasebiyle önem taşımakla beraber onun düşüncelerinde yer yer tutarsızlıkların varlığı da yadsınamaz bir durumdur. Akman bu hususu ısrarla okuyucuya hissettirmeye çalışmaktadır.

Beşinci bölümde Devvânî'nin kelâmî görüşlerini aktaran yazarın son derece isabetli tespitler yaptığını görmekteyiz. Felsefe ile Kelâm'ı mezcetmeye çalışan bir isim olarak Devvânî'nin kelâmın tüm konularını kendinden önceki filozof ve kelimcilerden etkilenerak şekillendirdiğini göstermeye çalışan yazar sonuç bölümünde Devvânî'yi Gazzâlî'den sonra Meşşâî felsefeye takınılan olumsuz tavrı yıkmaya çalışan bir düşünür olarak sunmaktadır.

Nihayet diyebiliriz ki, Osmanlı ilim geleneğinde önemli bir isim olan Devvânî hakkında bugüne kadar kayda değer bir çalışma yapılmamış olmasından hareketle bu çalışma; uzun bir zaman dilimini kapsamından ve oldukça soyut konuları ele alması nedeniyle söz konusu bu geniş malumatı bir arada vermenin avantaj ve dezavantajlarını yaşamıştır. Fakat buna rağmen konuyu enine boyuna derli toplu biçimde ele alma çabası güttüğü görülen eser, doğal olarak okuyucuya her istediğini verme iddiası taşımasa da bu konuda oldukça geniş malumatı bir araya toplamış olması bakımından dikkate şayan bir çalışmadır.

Kaynakça bakımından oldukça zengin olduğu görülen bu çalışmanın, okuyucuya Devvânî ve onu kuşatan dünya ile onun kendisinden sonraki etkisini detaylarıyla verebilecek özellikler taşıdığını söylemek mümkündür. Yazarın, okuyucuya sunmaya çalıştığı konuyu; tarihî zeminde ve bahis konusu isim hakkındaki tartışma noktalarına ışık tutması açısından kitabı, alanında önemli eserlerden biri kılmıştır. Akman'ın yazdığı bu eser, bir ilim insanını tek kaynaktan ve tek bir yönden tanıtmayı hedeflememiş aksine bir ilim insanının kendi döneminde ele alınması gereken tüm özellikleri ve hakkında oluşan tüm kaynakları ile tanıtmayı ilke edinmiştir. Bu arada konu ele alınırken yer yer orijinal tespitlerin yapılması da esere ayrı bir değer kazandırmıştır.